Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan

İstilâ Devirlerinin

Kolonizatör Türk Dervişleri

[Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]

Hazırlayan:
Yahya Kemal Taştan

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 1583
KÜLTÜR SERİSİ: 902

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-605-155-995-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2021
4. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Vizyon Basımevi Kâğıtçılık
Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. Nu: 1/Z
Beylikdüzü-İstanbul Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika Nu: 52098

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ÖMER LÜTFİ BARKAN (1902 – 23 Ağustos 1979): Edirne'de dünyaya geldi. Edirne Numune Mektebi, Edirne Muallim Mektebi ve İstanbul Orta Öğrenim Mektebinde okudu. 1927'de Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Muallim Mektebinden mezun olan Barkan, aynı yıl meşhur arkeolog ve sanat tarihçisi Albert Gabriel'in yönlendirmesiyle, Strasbourg Üniversitesine gönderildi. Burada Edebiyat ve Hukuk fakültelerinden lisans ile genel felsefe, sosyoloji ve psikoloji sertifikaları alarak 1931'de yurda döndü. Eskişehir Lisesi felsefe ve yurt bilgisi öğretmenliğine atanan Barkan, 1933 yılındaki üniversite reformu esnasında, doktora ve doçentlik tezi olmadığı hâlde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine naklen geçti. Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında Türk İnkılâp Tarihi doçenti oldu. Barkan, 1936-1937'de gerek *Siyasal Bilgiler Fakültesi Mecmuası* gerek *Ülkü* dergisinde dikkat çekici yazılar yazması üzerine, Ömer Celâl Sarc'ın talebiyle, 1937'de, - diğer görevinin yanı sıra - İktisat Fakültesinde İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsünde de görevlendirildi. 1938 sonunda *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinde Toprak Meselesi* konulu doçentlik tezini teslim etti. Birkaç ay sonra bilimsel konferans, kolokyum ve deneme dersini yine toprak meseleleri, nüfus ve arazi sayımları ile sürgünler konusunda veren Barkan, bu süreç boyunca çalışmalarının çeşitli aşamalarında jüri olan Fuad Köprülü, Ebülula Mardin, Şükrü Baban, Fritz Neumark, Gerhard Kessler gibi isimlerin onayıyla "umumi iktisat ve iktisadi doktrinler doçenti" oldu, bir yıl sonra da kendisine profesörlük unvanı tevcih edildi. 1939'da neşrine başlanan *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yazı heyeti üyesi olan Barkan, 1951'de aynı yayının yazı işleri kurulu başkanı oldu ve ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Barkan, 1940'tan itibaren, Edebiyat Fakültesindeki Türkiye Teşkilat ve Müesseseleri Tarihi dersi dışında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Türk Hukuk Tarihi ve Toprak Hukuku derslerini okuttu. 1950'de İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü başkanlığı ve 1950 – 1952 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1955 ders yılının başında Strasbourg Üniversitesi tarafından fahri doktora verildi. Rockefeller Vakfının finanse etmesiyle Türk İktisat Tarihi Enstitüsünü kurdu. Gerek hacmi ve gerek muhtevasıyla ehemmiyet arz eden en mühim eserlerini bu dönemde kaleme aldı. 1957'de Ordinaryus payesini alan Barkan, üniversitedeki görevleri haricinde 1963'ten 1972'ye kadar İstanbul Özel İktisat ve Ticari İlimler Okulunda Genel İktisat Tarihi derslerini okuttu. 7 Temmuz 1973 tarihinde emekliye ayrılan Barkan, 23 Ağustos 1979'da vefat etti.

Ömer Lütfi Barkan'ın her biri alanında çığır açan eserleri *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esâsları. Cilt I, Kanunlar* (İstanbul 1945); *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli* (İstanbul -1970); *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı* (Ankara 1972), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri* (Ankara, 1988) adlı kitapları dışında

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri” adlı makaleleri, alanında bugün de önemini koruyan çalışmalarından birkaçıdır.

İÇİNDEKİLER

9 **Hazırlayanın Takdimi**

101 Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi

119 Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri

133 Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgün

147 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler

339 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler

447 Osmanlı Târihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi

467 Türkiye'de Muhâcir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç

491 Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi

499 **Dizin**

Hazırlayanın Takdimi

Türkiye'de sosyal bilim geleneğinin doğuşu ve gelişimi ile imparatorluktan cumhuriyete geçiş süreci arasındaki yakın ilişkiler, pek çok araştırmacının dikkatini çeken konular arasında yer almaktadır. Her ne kadar bu konuyla doğrudan ilgili müstakil çalışmaların sayısı yok denecek kadar az ise de Türk siyasî hayatı ile Türk akademisinin tarihi arasındaki ilişkiler, kuşbakışı bir bakışla nazar edildiğinde bile dikkatleri çekecek kadar belirgindir. Özellikle sosyoloji, tarih, edebiyat ve halk bilimi gibi alanlar, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde Türkiye'de de pek çok ülkede görüldüğü gibi etkili olmuşlardır. Türkiye'de sosyoloji biliminin gelişmesinde önemli rolleri bulunan Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in, modern tarih anlayışının oluşumunda mühim bir yere sahip olup siyasetle de ilişkisi bulunan Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü gibi figürlerin hayatları, bu geçiş süreci hakkında kayda değer bilgiler sunmaktadır. Sosyal bilimlerin Türkiye'de inkişafında, adı ilk başta zikredilmesi gereken Ziya Gökalp olmakla birlikte, onun akademideki hakikî tilmizi sayabileceğimiz Fuad Köprülü'nün mezkûr bilimler üzerindeki başat rolü, Köprülü'yü "suyun başı" addetmemizi sağlayacak kadar büyüktür. Üniversitede gerçek mânâsıyla bir ekol kurabilmiş olan Köprülü, Türkiye'de tarih, edebiyat, halk bilimi, hukuk tarihi ve iktisat tarihi gibi modern bilimlerin öncüsü olmuş; yayımladığı mecmualar ve yönettiği kurumlarla ilk ve ikinci kuşak sosyal bilimciler üzerinde etkileri bugün de süren derin izler bırakmıştır.

İmparatorluk Türkiyesi'nin "devletin nasıl kurtulacağı"na dâir son yüzyılında formüle edilen temel sorusunda ve Gökalp'ten mülhem *içtimaiyat* kavramı etrafında şekillenen bilimsel anlayışta, devlet kutsanarak ona, Türk varlığının devamında başat bir rol biçilmiş; teşkilâtçı ve müesses bir nizamın ancak devletle kâim olabileceği ileri sürülmüştür. Kaynağını dinden ve gelenekten alan Osmanlı devlet anlayışının hanedan etrafında bir meşrûiyet hâlesi ören siyasî düşüncesi Cumhuriyet döneminde terk edilmiş, buna mukabil sözü edilen anlayış, bir *kutsallaştırılmış devlet* mitosu yaratılmasında da önemli görevler üstlenmiştir. *Kutsal devletten kutsallaştırılmış devlete* anlayışının öncülerinin kuşkusuz *ilmî Türkçülük*'ün akademideki temsilcileri olması ve aynı zamanda tarih, halk bilimi, iktisat tarihi

ve sosyoloji gibi bilimlerin Türkiye'de inkişafında rol almaları dikkate şâyandır. Başta ilmî Türkçülük'ün önderi sayılan Köprülü olmak üzere, onun açtığı yoldan ilerleyen Abdülbaki Gölpınarlı, Abdülkadir İnan, Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay ve Ömer Lütfi Barkan gibi isimler kuşkusuz Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimine katkı yaparlarken bu geleneğin de öncülüğünü üstlenmişlerdir. Osman Turan, Halil İnalcık, İbrahim Kafesoğlu ve Mehmet Altay Köymen gibi isimler ise "ilmî Türkçülük" geleneğinin ikinci kuşak temsilcileri olmuşlardır. Birkaç ismi istisnâ olmak üzere bu ikinci kuşağın mensupları, soğuk savaş döneminin *Türk-İslâm sentezi* anlayışının mimarları olarak da ün kazanmışlardır.

Yukarıda zikredilen isimlerin her biri sahalarında temâyüz etmiş kişilerdir. Barkan'ın ise kendisini diğerlerine kıyasla daha farklı kılan bir hususiyeti vardır. Bu hususiyet, Barkan'ın ilmî Türkçülüğü'nün, rakamlarla meşgul olması sebebiyle gayet soğukkanlı bir ton taşıyor olmasıdır. Barkan'ı ve her biri çığır açan eserlerini anlamak için bu eserlerin kaleme alındığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Akademiye intisabından ve ilk yazılarından itibaren onu bu zemini de dikkate alarak ele aldığımız takdirde karşımıza, hem pür-tarihçi hem de ideolojik üst anlatılara "gözle görülür bir biçimde" itibar etmeyen bir ilim adamı çıkar. Barkan, fikri ve kaygıları olan biridir fakat tabiri caizse o, milliyetçiliğini ve devletçiliğini, akademik kisvesinin altında rahatlıkla gizleyebilmiştir. Eserlerindeki bazı cümleleri cımbızlayıp bağlamından koparılmış bu cümlelerden hareketle devasa külliyatını itibarsızlaştırmak isteyenlerin göremediği en önemli özelliği belki de budur.

Barkan'ın üniversiteye intisabı ve kaleme aldığı ilk yazıları nazarıdikkata alındığında, Halil Berktay'ın Barkan için kullandığı "devletçi-seçkin tarihçi" tanımı anlamlıdır.[1] Ne var ki Berktay'ın pejoratif manalar yüklediği bu tanım yalnızca Barkan ile sınırlı değildir. Tek

[1] Halil Berktay, "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History* (ed. Halil Berktay-Suraiya Faroqhi), London: Frank Cass, 1992, s. 172 (dipnot 77). Halil Berktay'ın, Barkan'ın tarihçiliğine ilişkin tespitlerinin bir kısmı doğru olmakla birlikte "devletçi-seçkin tarihçi" nitelendirmesini yalnız Barkan'a atfetmesi doğru değildir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere, Türkiye'de sosyal bilim geleneğinde köşe başlarını tutan pek çok isim, aynı tecrübeyi yaşamıştır. Berktay'ın, Barkan'a yönelik eleştirilerinin büyük çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nde feodalitenin bulunup bulunmadığı meselesi ile ilgilidir. Bu konunun değerlendirilmesi, en azından bu kitapta toplanan makalelerin konusu olmadığından sonraya bırakılmıştır.

Parti ve Millî Şef döneminin "tarih memuru" tiplemesi, dönemin pek çok entelektüelini kapsayacak kadar geniştir. Üstelik milliyetçiliğin devletle kurduğu yakın münasebet, Tek Parti döneminden sonra da devam etmiştir. Dün olduğu gibi bugün de tarihçilik silkine mensup milliyetçiler, devlet ve devletin temel politikaları hususunda benzer yaklaşımlara ve reflekslere sahiptir. Barkan'ın "soyut bir varlık olan devletle özdeşleştiği" iddiası[2], varlık sebebini devlette gören Türk milliyetçilerinin âdeta en belirleyici vasıflarından biridir. Bu durum, cumhuriyeti kuran iradenin milliyetçiliğe yüklediği anlam kadar, "millî devletin bekası" saikıyla da yakından alâkalıdır. Milliyetçiler bugün de aydın-memur ikilemini aşabilmiş değillerdir ve taşra milliyetçiliği ise varlığını hâlâ devletle özdeşleşmiş bir şekilde sürdürmektedir. Kuşkusuz milliyetçiliğin, bilhassa milliyetçi akademisyenlerin devletle kurduğu "fenâ fi'd-devle ve mille" ilişkisinin ve romantik milliyetçiliğin, akademinin nesnel doğası ile barışamayacağı doğrudur. Ne var ki yalnızca bu fikri benimseyenleri romantiklikle itham etmek ve nesnel olmadıklarını ileri sürmek doğru değildir. Liberal sol da en az müttehemleri kadar romantik ve farklı bir muammanın temsilcisidir.

Kariyeri, milliyetçi ve devletçi politikaların belirleyici olduğu erken cumhuriyet döneminde şekillenen Barkan'ın "devletlü tarihçi" vasfını, onun akademik hayatının izdüşümlerine de yansıyan dönemin siyasî ve sosyal gelişmeleriyle birlikte okumak mümkündür. Hayatının, aşağıda kısaca özetlenecek olan dönüm noktaları, Barkan'ın tarihçiliğini, düşüncelerini ve bilimsel hayatını doğrudan etkilemiştir. Takipçileri, bu dönüm noktaları yerine eserleri ve eserlerinin etkileri üzerine yoğunlaşırken kimi milliyetçi tarih yazımı eleştirmenleri, bu dönüm noktalarının bir tesadüf eseri olmadığını vurgulamış; bir tarihçinin kariyerinin bu sayede, yani âdeta devletin yönlendirmesi ile inşa edildiği sonucuna varmışlardır.

---

[2] Büşra Ersanlı, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: A Theoryof Fatal Decline", *The Ottomans and Balkans: A Discussion of Historiography* (ed. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi), Leiden: Brill, 2002, s. 151.

A. Ömer Lütfi Barkan'ın Kısa Hayat Öyküsü

Ömer Lütfi Barkan, 1902 yılında Edirne'de Buçuktepe Mahallesi'nde doğdu.[3] Babası İsmail Bey, annesi Gülsüm Hanım'dır. Ailesi, Bulgarlarla meydana gelen çatışmalar esnasında Bulgaristan'ın en eski Türk şehirlerinden biri olan Eski Zağra'dan Edirne'ye göç etti. İlk tahsilini Edirne Numune Mektebi'nde tamamlayan Barkan, 1920'de Edirne Muallim Mektebi'nden mezun oldu. Bu yıllar; Balkan Harpleri, Edirne'nin sukutu ve istirdadı, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçler gibi olayların ve gelişmelerin vuku bulduğu oldukça çalkantılı bir dönemdi. Muallim Mektebi'ni bitiren Barkan, üç yıllık ilkokul öğretmenliğinin ardından Cumhuriyet'in ilân edildiği yıl soluğu İstanbul'da aldı. Babasını genç yaşta kaybeden Barkan, annesi ve kız kardeşi Fatma Hanım ile birlikte İstanbul'a göç etti. Bir yıl Orta Öğretmen Okulu'nda okudu. Ardından 1924 yılında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydoldu. 1927 yılında bu bölümü bitirdi. Lise öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere devlet tarafından Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne gönderildi. Türk *Promethe*'leri olarak yurtdışına gönderilen ve Atatürk'ün "kıvılcım olarak gidip volkan olarak dönmesini beklediği" bu talebeler arasında Barkan da vardı.[4] Burada

---

[3] *Türkiye'de Toprak Meselesi* adıyla yayımlanan makale derlemesinde, Barkan'ın kaleminden çıktığı anlaşılan akademik hayat hikâyesinde doğum yılı 1905 olarak verilir. Muhtelif kaynaklarda 1902, 1903 ve 1905 tarihlerine rastlanmaktadır. Ancak başta Halil Sahillioğlu, Mübahat Kütükoğlu, Hüseyin Özdeğer gibi talebeleri olmak üzere pek çok yayında doğum yılı olarak 1902 verilmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın hayatı ile ilgili bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan: 1902-1979", *TTK Belleten*, XLIV/173 (1980), s. 153-177; Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası: Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, XLI/1-4 (1985), s. 3-38; Mübahat Kütükoğlu, "Barkan, Ömer Lütfi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 74-76. Hüseyin Özdeğer, "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan", *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler*, cilt I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2000, ss. XIV-XVI. Buna mukabil onu yakından tanıyan Halil İnalcık, doğum tarihi olarak 1903 tarihini vermektedir. Kütükoğlu, yukarıda anılan ansiklopedi maddesinde Barkan'ın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki özlük dosyasından da faydalanarak doğum tarihini 1902 olarak göstermektedir. Üstelik merhum Barkan'ın mezar taşında da 1902-1979 tarihleri kayıtlıdır. Burada da Kütükoğlu'nun ve diğer öğrencilerinin belirttiği tarih esas alınmıştır.

[4] Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler: Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 56.

sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi alanlarda sertifikalar alan Barkan, ikinci lisansını da yapmaya muvaffak oldu. Üniversite'de meşhur Fransız tarihçisi ve Annales ekolünun temsilcilerinden olan Marc Bloch'ın derslerine devam etti. Bunun yanı sıra Durkheim geleneğinin güçlü temsilcilerinden olan ve toplumsal bellek çalışmalarıyla ünlenen Maurice Halbwachs'dan dersler aldı.[5] Strasbourg döneminde, tarihçiliğinde derin izler bırakan Henri Pirenne'in eserleriyle de tanışma imkânı buldu. Barkan'ın sosyo-ekonomik tarihe ve iktisat tarihine duyduğu ilgide Bloch ile ünsiyetinin ve Fransa'da yükselen Annales ekolünün etkili olduğu, hayatı hakkında kaleme alınan pek çok yazıda iddia edilmektedir.[6] Hukuk Fakültesi'nden İktisadî İlimler yüksek diplomasını da alarak 1931 yılında yurda dönen Barkan, Eskişehir Lisesi felsefe öğretmenliğine atandı.

1933'teki üniversite reformu sırasında Barkan, Edebiyat Fakültesi'ne naklen geçti ve Yusuf Kemal Tengirşenk'in yanında Türk İnkılâp Tarihi kürsüsü doçentliğine getirildi. Böylece tarihçilikle ilk formel münasebeti başlayan Barkan, bu dönemde *Siyasî İlimler* ve Köprülü'nün direktörlüğünü yaptığı *Ülkü* mecmualarında tarımsal reform hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçilerin hukukî statüsü ve Türkiye'de toprak meselesinin tarihî esasları hakkında kaleme aldığı makaleleriyle dikkatleri üzerine çekti. Söz konusu çalışmaları, İstanbul Üniversitesi bünyesinde yeni kurulmuş olan İktisat Fakültesi'ne transfer edilmesini sağladı. İktisat Fakültesi'nin ilk dekanı Ömer Celal Sarc bu konuda delâlet göstermiş, ayrıca rektörlüğe yazdığı talep yazısında "iktisat tarihine olan alakası ve arşivleri kullanması" gerekçelerini öne sürerek Barkan'ın İktisat Fakültesi'ne atanmasının

---

[5] Halbwachs, İstanbul nüfusu ile ilgili kaleme aldığı bir makalede öğrencisi olmuş iki isme şu sözlerle teşekkür etmektedir: "Nous n'oublions pas non plus tout ce que nous devons à nos deux anciens étudiants, qui enseignent maintenant à l'Université d'Istanbul M. Omer Lutfu et M. Ziyaeddin Fahri." Maurice Halbwachs, "La population d'Istanbul depuis un siècle", *Annales sociologiques*, série E: 3-4 (1942), s. 18 (dipnot I).

[6] Konuyla alakalı müstakil bir çalışma için bk. Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi, Başlangıçtan 1980'e*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, ss. 155-181. Sönmez, yerinde bir tespitle Annales ve Braudel etkisinin yöntemden ziyade çalışma alanlarıyla sınırlı kaldığını ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle Annales tesiri esasen zarf ile sınırlı olmuş; mazrufa ise bigâne kalınması, Türk tarihçiliğinde yöntem tartışmalarının gelişimine önemli ölçüde engel teşkil etmiştir. Barkan ve Türk tarih yazıcılığında Annales etkisi, Barkan'ın iktisat tarihi ile alakalı daha sonra neşredilmesi düşünülen toplu makalelerinde ele alınacaktır.

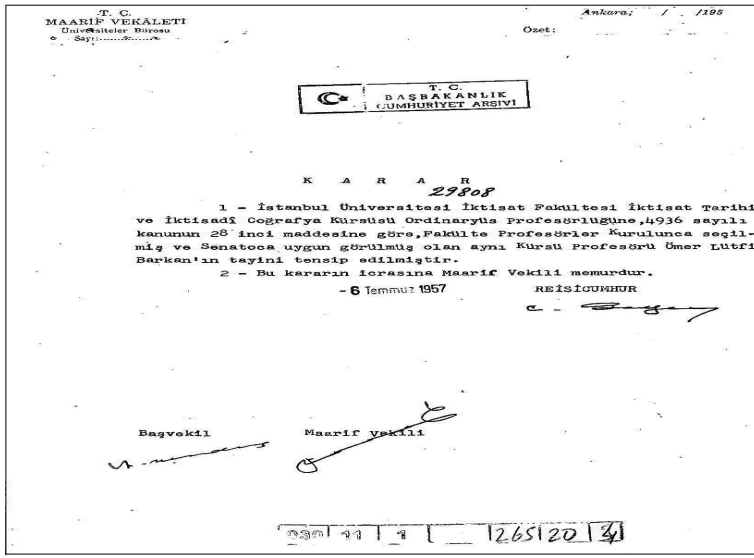
doğru olacağını ifade etmiştir. Sarc'ın bu beyanı sayesinde Barkan, 1938 yılında yeni kurulan fakültenin kadrosuna katıldı. Üzerindeki Türk İnkılap Tarihi doçentliği baki kalmak üzere, İktisat Fakültesi İktisat Tarihi doçentliğine naklen atandı. Doktora ve doçentlik tezleri olmadan Doçent pâyesi verilen Barkan, 1937'de aldığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri* konulu tezini Aralık 1938 tarihinde bitirerek doçentlik imtihanlarını başarıyla tamamladı. 10 Şubat 1939'da "Kulluklar ve Ortakçı Kullar" adlı bilimsel konferansının ardından 20 Şubat'ta "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürgünler" adlı deneme dersini vererek "Umumî İktisat ve İktisadî Doktrinler Doçenti" unvanını aldı. Bu unvan daha sonra "İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Doçentliği"ne çevrildi. 1941 Şubatı'nda Fakülte Profesörler Kurulu kararıyla profesörlüğe yükseltildi. 1950'de İktisat Tarihi Kürsüsü başkanı olan Barkan, 1950-1952 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1941-1947 yılları arasında Hukuk Fakültesi'nde Türk Hukuk Tarihi dersleri de verdi. Türk tarihçiliğinde önemli bir yere sahip olan *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nın çıkarılmasına ön ayak oldu ve yıllarca bu derginin idareciliğini yürüttü.

1955'te Rockefeller Vakfı'nın sağladığı finansman desteği ile "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı ve Üniversiteler Kanunu'nun 2. maddesi gereğince hükmî şahsiyeti haiz" Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kuran Barkan, emekliliğine kadar bu enstitünün müdürlüğünü deruhte etti. 12 Temmuz 1955 tarih ve 9052 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü Talimatnamesi"ne göre bu Enstitü'nün amacı, "Türk tarihinin iktisadî konuları ve bunlarla ilgili sosyal ve malî meseleler üzerinde araştırmalar yapmak ve bu sahalardaki çalışmaları düzenlemek"ti. Bu amaca ulaşmak için ise "İktisat Tarihi Müzesi kurularak lüzumlu malzemenin toplanması ve tasnif edilmesi, ilgili yazmaların, vesikaların ve basılı eserlerin asılları veya mikrofilmlerinden bir kütüphane kurulması, araştırma sonuçlarının neşri" gibi hususlar üzerinde durulmaktaydı. Başta Osmanlı Tapu-Tahrir Defterlerinin, Süleymaniye Camii ve İmaret İnşaatı konularının araştırıldığı Enstitü'de çok sayıda tahrir defteri ve sair arşiv malzemesi bir araya getirilerek bir ihtisas kütüphanesi oluşturuldu. Ancak arşiv daha sonraları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devredildi ve söz konusu kütüphane ise, İstanbul Üniversitesi tarafından kısa bir süre önce tasfiye edildi.

16 Haziran 1955 tarihinde iktisatçı Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban'ın Barkan'a Ordinaryüs payesinin verilmesi önerisi, 8 Nisan 1957'de yapılan 114. Profesörler Kurulu toplantısında onaylandı ve

Maarif Vekâleti'nin 30 Mayıs 1957 tarih ve 266.2/8388 sayılı tezkeresi, 6 Temmuz 1957'de Reisicumhur tarafından kabul edildi.[7]

7 Temmuz 1973 tarihinde emekliye ayrılan Barkan 23 Ağustos 1979'da vefat etti. 28 Ağustos 1979 tarihinde Edirnekapı Şehitliği'nde defnedildi.

T. C.
MAARİF VEKÂLETİ
Üniversiteler Bürosu
Sayı:

Ankara: / /195
Özet:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

K A R A R
29808

1 - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Kürsüsü Ordinaryüs Profesörlüğüne,4936 sayılı kanunun 28 inci maddesine göre,Fakülte Profesörler Kurulunca seçilmiş ve Senatoca uygun görülmüş olan aynı Kürsü Profesörü Ömer Lütfi Barkan'ın tayini tensip edilmiştir.
2 - Bu kararın icrasına Maarif Vekili memurdur.
- 6 Temmuz 1957 REİSİCUMHUR

Başvekil Maarif Vekili

265 20 34

B. Barkan'ı Okumaya Giriş

1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ekonomik buhran, kısa bir süre sonra Avrupa'yı ve bu arada Türkiye'yi de etkisi altına aldı. Tarihe *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı* adıyla geçecek olan hadise, I. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanmak için borçlanan ülkeleri de zor duruma soktu. Pek çok ülkede meydana gelen deflasyon nedeniyle stokların büyümesine mukabil üretim düşmüş ve işsizlik de artmıştı. Ekonomi alanındaki bu gelişmeler zincirleme bir şekilde siyasal ve sosyal hayatta da sarsıntılara yol açmıştı. Bilhassa endüstrisi gelişmemiş ülkeler bu buhrandan

[7] *BCA. 30.11.1.0.265-20-4.*

ciddi şekilde zarar gördü. Liberal ekonominin kriz döneminde istihdam sorunlarıyla başa çıkamayacağı anlaşıldı. Serbest piyasaya duyulan güvensizlik ve geleneksel iktisadî çözümlerin başarısızlığı, J. Maynard Keynes'in devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği şeklindeki önerisinin rağbet görmesine neden oldu. Keynes'in "ekonomide tam istihdamı sağlamak için talebin artırılmasını ve bunun için de devlet müdahalesini zorunlu gören" istihdam teorisi, pek çok ülkede temel ekonomi politikası olarak benimsendi. ABD, Fransa, Almanya ve İtalya, devletlerin ekonomiye müdahalesini olumlayan politikalar izlediler; buna karşılık SSCB ise bu krizi, kalkınma planlarıyla aşmaya çalıştı. Roosvelt döneminde ABD, klasik liberal politikaları terk edip *New Deal* adıyla müdahaleci bir millî politika uygularken Almanya'daki deflasyonun yol açtığı hoşnutsuzluk, Hitler'i iktidara taşıdı. İtalya'da da Mussolini yönetime hâkim oldu. Bütün bu olaylar sonucunda ekonomide devlet müdahalesini meşrulaştıran otarşik politikaların benimsenmesi, devletçiliği ve milliyetçiliği siyasal ve ekonomik alanlara hâkim kıldı. Bu dönemi, "devletçiliğin altın çağı" olarak nitelendirmek mümkündür.[8]

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminden yeni çıkmış olan Türkiye, ülkenin yeniden imar edilmesi için siyasî, sosyal ve ekonomik birçok reform gerçekleştirmişti. Ancak küresel bunalımın yarattığı depresyon karşısında Türkiye de devletçi politikalar benimsemek zorunda kaldı. Ekonomisi tarıma dayanan ülke, sanayi ürünleri ve sermaye açısından dışa bağımlıydı. Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye'de ithalatın yapısı değişti ve ithalatta kısıtlanmalara gidildi. Bu süreçte en büyük darbeyi tarım sektörü aldı. Küresel kriz karşısında bulunan çözüm, dışa kapanmak ve millî sanayiyi devlet eliyle kurmaktı. Hükümet bir taraftan iktisadî kalkınmanın finansmanını sağlayacak kurumlar tesis ederken diğer taraftan tarım, sanayi ve ticareti geliştirecek teşvik tedbirleri aldı: Demiryolu yapımına önem verildi, ekonomideki yabancılaşmayı önlemek için imtiyazlı yabancı şirketlerin elinde bulunan işletmeler satın alınarak millîleştirildi.[9] Ancak bunun yabancı şirketlere karşı sistemli ve kasıtlı bir uygulama

[8] Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26 (Bahar 2003), s. 86.

[9] Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, 89-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TEŞEKKÜLÜ MESELESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi*

Selçuklu-Bizans hudutlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek târihin akışını asırlarca değiştirecek kudrette bir imparatorluk hâline girivermesi ve yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete bir Türk ve İslâm devleti damgasını vurabilmesi hâdisesi, târihçiler arasında henüz îzah edilmemiş bir mesele hâlinde münâkaşa edilip durmaktadır. Eski Osmanlı târihçilerinin mûcize nevinden vukū bulduğu kabul edilen bu hâdiseyi ilâhî takdirle îzah ediş tarzı mâlûmdur. İlk Osmanlı pâdişahlarının dirâyet ve şecâatiyle Tanrı adını yüce tutmak için kılıca sarılmış olan her biri esâtîrî bir şahsiyet hâline sokulmuş bulunan bu saltanatın kurucusu ünlü gāzilere karşı Allah'ın teveccüh ve yardımı ortada îzaha muhtaç bir mesele bırakmaktadır.

Bu işin, bu nevi bir anlayış yoluyla tatmin edici bir îzah şekline ulaşamayacağını takdir eden bir kısım ecnebî târihçiler ise, Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş menfî kanaatleri kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi daha geniş kadrolar içinde vaz' ve mütâlaa etmek için ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden dolayı içinden çıkılmaz faraziyelerle târihî hakîkati zorlamaya mecbur kalmışlardır. Onlara göre, fütûhatın çekirdeğini teşkil eden Osman Bey ve silâh arkadaşları, göçebelik hayatının îcap ettirdiği cengâverlik hasletlerine fazlasıyla sâhiptiler. Ayrıca İslâm dinine yeni sokulmuş olduklarından, bir dini yeni kabul etmiş olanlara mahsus bir ihtiras ve taassupla bu dini yaymak için mücâdele ediyorlardı. Bu ihtiraslı gazâ ruhu ilk müşkülleri hallettiği gibi, fethedilen memleketler halkını bu îmanlı gāzilerin elinde yeni bir sirâyet kābiliyeti kazanan İslâm dininin tesirlerine de mâruz bıraktı. Bu yeni din esrarlı bir maya gibi tesir ederek kütlelerin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet

---

* *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, I/2 (1944), ss. 343-356.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULUŞ DEVRİNİN TOPRAK MESELELERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*

Bütün zenginliğini topraktan çıkaran bir devir ve cemiyet nizamının husûsiyetlerini anlayabilmek için, toprağın tâbi bulunduğu tasarruf şekilleriyle bu tasarruf şekillerinin îcap ettirdiği içtimâî münâsebetleri göz önünde bulundurmak lâzım geleceği âşikârdır.

Bu itibarla biz, zirâî bir ekonominin hükümran olduğu Osmanlı İmparatorluğu nizamı içinde daha fazla halk yığınlarının hayat şartları ile alâkadar olmak isteyen sosyal ve ekonomik bir târih işçiliği için, mevzûumuzu teşkil eden toprak meselelerinin tetkikini zarûrî bir methal telakkî etmekteyiz.

Bu bakımdan ehemmiyetli olan toprak meselelerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun bahse mevzû devirlerinde tetkik ederken imparatorluğun kuruluş devirlerine hâkim olan iki büyük vak'anın bu meseleler üzerinde tâyin ve îcap edici tesirleri olduğuna kāni bulunuyoruz.

I

Kuruluş devirlerine vasıflarını veren bu iki vak'adan birisi şüphesiz *tavâif-i mülûk* anarşisi içinde doğup onun zararına büyüyen ve yeni bir devlet telakkî ve nizamının zaferini temsil eden imparatorluğun soy ve toprak asâleti sınıflarına karşı açtığı uzun ve netîceleri îtibâriyle kat'î bir mücâdeledir.

Filhakîka, bu mücâdelenin netîceleri siyâsî olduğu kadar sosyal bakımdan da o kadar mühim olmuştur ki, imparatorluğun mukadderatına az çok uzun bir müddet iştirak etmiş ve bu mukadderat iştirakinin vermiş olduğu bünye müşâbehetini iktisap etmiş bulunan ekserî memleketlerde asâlet sınıfları ve asillerin toprak mülkleri hakîkî bir "mesele" hâlinde bir daha meydana çıkmamıştır.

---

* Ankara: Çığır Mecmuası Neşriyatı, 1939.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İSKÂN VE KOLONİZASYON METOTLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metotları: Sürgün*

Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülüne hâkim olan zarûretler henüz lâyıkıyle tâyin ve tespit edilmemiş olmakta berâber, bunlardan demografik olanların bilhassa nazarıdikkati celbeder mâhiyette bulunduğu şüphesizdir. Bu mecmuanın geçen Şubat nüshasında, Profesör Bay Fuad Köprülü'nün kitabını[1] tahlil ederken eserin bu meselelere dâir yapılması gereken tetkîkat için bütün bir program teşkil eden fikirlerini kaydetmek fırsatını bulmuştuk. Burada şu kadarını hatırlatmakla iktifâ edelim:

Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için Anadolu'da bilhassa XIII. asırda, Moğol istilâsını müteâkip, husûle gelen demografik ve sosyal büyük inkişafı hesâba katmak lâzımdır. Bu istilâların önü sıra itilip gelen diğer göçebe unsurlarla tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline gelen Anadolu nüfusu boşanmak için garbe doğru tazyikini hissettirmekte idi. Diğer taraftan büyük bir imparatorluğun sosyal ve hukūkî kadroları içinde sıkışmış fazla kesif göçebe unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyiki ve hayat tarzları arasında ana zıddiyetler de büyük çapta dinî ve mistik cereyanların ve isyanların zuhuruyla ayrıca tezâhür etmişti. Eğer hâsıl olan bu kesâfet ve gerginlik fütûhat sâyesinde garbe doğru boşaltılmasa idi, doğurduğu huzursuzluklarla mevcut sosyal nizamın tamâmen tahrip edilmesine sebep olacaktı. Bir taraftan Suriye ve Mısır diğer taraftan Rusya arasındaki büyük ticâret ve muhâceret yolları üzerinde daha evvel teşekkül eden Türk devletlerinin rolü de emme-basma bir tulumba gibi, Orta Asya kaynaklarından kabararak taşan ve bir müddet İran yaylalarında toplanan nüfus kitlelerini cezb ve daha garptaki hudutlara sevk etmekten ibâretti. Esâsen bu sûretle te-

---

* *Siyasal Bilgiler*, VI/69 (Birincikânun 1936), ss. 33-41.

[1] *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİR İSKÂN VE KOLONİZASYON METODU OLARAK VAKIFLAR VE TEMLİKLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler

I*
İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler

Selçuklu-Bizans hudutlarında yaşayan bir uç beyliğinin, diğer emsâlinin mazhar olmadığı bir tâlihle, pek kısa bir zaman içinde târihin seyrini asırlarca değiştirecek kuvvetli bir imparatorluk hâline girivermesi hâdisesi, son zamanlara kadar birçok mâlûmları noksan bir muâdele şeklinde vazedildiği veyâhut Türk ırkının târihî varlığı hakkında mevcut ve an'ane hâlinde müesses dar ve kısır noktainazarlara esir kalındığı için, içinden çıkılmaz bir mesele teşkil etmekte idi.

Filhakîka, koskoca bir imparatorluğun kuruluşu nev'inden muazzam bir hâdise, bizde uzun zaman, sâdece pâdişahların dirâyet ve şecâati veya Allah'ın bu saltanatın kurucularına karşı gösterdiği lütuf ve inâyet ile îzah edilmek istenilmiştir. İlk Osmanlı menbalarında kaydedilmiş görülen Sultan Osman'ın rüyâsı, mûcize nevinden vukūa gelen bu hâdisenin îzahını ancak ilâhî takdir ile yapmak mümkün olduğuna inanışın bir ifâdesidir.

Bu işin îzah edilmesi matlûp bir mesele teşkil ettiğinin farkına varan daha yeni ve *ecnebi târihçiler* ise; Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş bâtıl îtikatları kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi muhtelif cephelerden ve daha geniş kadrolar içinde mütâlaa etmeğe hazırlıkları ve ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden, içinden çıkılmaz faraziyelerle *târihî hakîkati tahrif* etmeğe mecbur kalmışlardır. Meselâ, henüz son zamanlarda bu meseleyi tetkik etmiş bulunan Gibbons gibi müelliflere göre; Osmanlılarla Asya insan kaynakları arasındaki muvâsalanın rakip civar beylikler tarafından kesilmiş olması lâzım geldiğinden, bu devletin kurulması için lüzumlu unsurlar

* *Vakıflar Dergisi*, II (1942), ss. 279-386.

ancak yerli Rumlar arasından tedârik edilebilirdi. Bu görüş tarzına nazaran yeni İslâm olmuş Türklerle İslâmlaşan Rumlardan hâsıl olan *Osmanlı milleti* faraziyesi, bütün müşkülleri hal ile lâzım gelen îzahın anahtarını vermiş oluyordu. Bu sûretle Türkler, ancak bu sâyede yeni ve büyük bir devleti kurmak için lâzım gelen idârecileri, İmparatorluk harplerinde kan dökecek askeri bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Osmanlılaşmış Rumlar ve Bizans'ta gördükleri teşkîlât ile kurmuş oluyorlardı.[1]

Âşikârdır ki, ilmî olmak ve îzah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, esaslı tetkiklere istinat ettirilmeyerek ortaya atılan bu nevi faraziyeler, *sâdece göçebe olduğu zannedilen Anadolu Türklerinin yalnız başına bir imparatorluk kurmadıklarına ve kuramayacaklarına âit olan bâtıl*, fakat düne kadar umûmî bir îtikada istinat etmekte ve herhangi bir tenkide dayanamayacak kadar esassız bulunmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşeleri ve kuruluşu meselesine dâir yapılan tetkiklerin şimdiye kadar saplanıp kaldığı bu dar ve an'anevî telakkîlerin mânâsızlığını son zamanlarda neşrettiği etütlerinde[2] Prof. Fuad Köprülü, ilim âlemine göstermiştir. Üstadın Orta Zaman Türk târihinin bu çok mühim olduğu kadar

---

[1] Gibbons'un Türkçeye Prof. Ragıp Hulûsi Özdem tarafından *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (Türkiyat Enstitüsü neşriyatından) nâmı altında çevrilmiş olan kitabının bâzı fasıllarının ismini gözden geçirmek bu hususta kâfi bir fikir verecek mâhiyettedir; *Birinci mebhas*: Osman, târihte yeni bir ırk zuhur ediyor (s. 1-38). *İkinci mebhas*: Orhan, yeni bir millet teşekkül ediyor ve garp âlemiyle temâsa geliyor. (s.39-91).

[2] *Les origines de l'Empire Ottoman* (Paris 1935) nâmındaki eser, Profesörün Sorbon Üniversitesi'nde "Türk Etütleri Merkezi"nde verdiği konferansların bir araya getirilmesi sûretiyle vücûda gelmiştir.
Aynı müellifin 1933 senesi Varşova'da toplanmış olan beynelmilel *Târihî İlimler Kongresi*'nde yaptığı bir komünikasyonun mevzûunu teşkil eden "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" ismindeki etüdü de *Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası*'nın birinci cildinde neşredilmiş bulunmaktadır. (s. 165-313). Bu meseleye dâir, yine aynı müellifin, *Hayat Mecmuası* (Sayı 11 ve 12, 1927 [metinde sehven 1924 yazılmıştır])'nda çıkan tenkidî makalelerine bakınız.

çok dâvâlı da olan meselesini büsbütün yeni bir şekilde vazetmiş olmak îtibâriyle, ilme ve ihtisasa feyizli çalışma yolları açan etütlerinin bâzı ana fikirlerini burada hatırlatmayı münâsip görmekteyiz. Çünkü ancak bu sâyededir ki, makalemizin mevzûunu teşkil eden meseleyi ne münâsebetle ve hangi görüş tarzının tesiri altında tetkik etmiş olduğumuzu daha iyi anlatabileceğimizi zannediyoruz. Filhakîka, etüdümüzün esaslarından birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitaplarında daha evvel vaz ve işâret ettiği mühim meselelerden birkaçının daha muayyen ve mahdut kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi sûretiyle bir kıymet ve mânâ kazanabilmişlerdir.

Şu hâlde Prof. Fuad Köprülü'nün *kuruluş* meselesini vazediş şekli nedir ve ne için birçok hâdisatın anlaşılması ve îzah edilmesi için kendimizi vazetmemiz zarûrî olan noktainazarı temsil etmektedir?

Her şeyden evvel, müellifin ortalığı mevcut hazır fikirlerden temizlemek için kullandığı sıkı ilmî tenkit usûlünü tebârüz ettirmek münâsip olur. Böyle bir tenkit karşısında ilk Osmanlı menbalarının îzah tarzı kadar, düne kadar yabancı âlimlerin saplanıp kaldıkları noktainazarlar da kıymetini tamâmen kaybetmekte ve *zamanımızın ilmî târih usûllerine göre geri ve kör körüne an'aneci* gözükmektedirler. Şöyle ki:

İlk Osmanlı menbalarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu îzah ederken Osmanlı pâdişahlarının mensup olduğu soyun nereden ve ne zaman geldiğine, dinine, uç beyliklerinde bulundukları zamanki sosyal hacimlerine, göçebe, köylü veya şehirli oluşlarına, Hıristiyanlar ve diğer Türk beylikleri ile olan münâsebetlerine âit verdiği mâlûmat eksiktir ve baştan aşağı yeniden tetkike muhtaçtır. Bundan başka, meselenin anlaşılması için bilinmesi şart olduğu hâlde, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkül edeceği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyâsî ve sosyal vaziyet de şimdiye kadar ilmî bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Bu sebeple, Osmanlı menbalarında olduğu kadar, Garplı târihçilerin eserlerinde de Osmanlı târihi bir göç hikâyesiyle başlar: Dört yüz çadır halkından "cihangirâne bir devlet" kuran aşîretin Bizans hudutlarında yerleştiği yer, Bahr-i muhit ortasında yalnız başına bir ada gibi, Türk ve İslâm dünyasından uzaktır. Bu îtibârla, sürülerine otlak aramak üzere buralara kadar gelmiş

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİR İSKÂN VE KOLONİZASYON METODU OLARAK SÜRGÜNLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler

I*
I. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi

Selçuklu-Bizans hudutlarında teşekkül eden bir uç beyliğinin kısa bir müddet içinde büyüyerek, târihin akışını asırlarca değiştirecek kudrette bir imparatorluk hâline girivermesi ve yeni bir din ve kültürün taşıyıcısı olarak, eski Bizans İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde kurulan yeni devlete bir Türk ve İslâm devleti damgasını vurabilmesi hâdisesi, târihçiler arasında henüz îzah edilmemiş bir *mesele* hâlinde münâkaşa edilip durmaktadır.

Eski Osmanlı târihçilerinin mûcize nevinden vukū bulduğu kabul edilen bu hâdiseyi ilâhî takdir ile îzah ediş tarzı mâlûmdur. İlk Osmanlı pâdişahlarının dirâyet ve şecâati ile Tanrı adını yüce tutmak için kılıca sarılmış olan ve her biri esâtîrî bir şahsiyet hâline sokulmuş bulunan bu saltanatın kurucusu ünlü gāzilere karşı Allah'ın teveccüh ve yardımı ortada îzaha muhtaç bir mesele bırakmaktadır.

Bu işin bu nevi bir anlayış yoluyla tatmin edici bir îzah şekline ulaşamayacağını takdir eden bir kısım ecnebi târihçiler ise, Türkler hakkında tetkik edilmeden kabul edilmiş menfî kanaatleri kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi daha geniş kadrolar içinde vaz' ve mütâlaa etmek için ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden dolayı, içinden çıkılmaz faraziyelerle târihî hakîkati zorlamaya mecbur kalmışlardır. Onlara göre, fütûhatın çekirdeğini teşkil eden Osman Bey ve silâh arkadaşları göçebelik hayatının îcap ettirdiği cengâverlik hasletlerine fazlasıyla sâhiptiler. Ayrıca, İslâm dinine yeni sokulmuş olduklarından, *bir dini yeni kabul etmiş olanlara mahsus bir ihtiras ve taassupla bu dini yaymak* için mücâdele ediyorlardı. Bu *ihtiraslı gazâ ruhu*

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4 (1949-50), ss. 524-569.

ilk müşkülleri hallettiği gibi, fethedilen memleketler halkını bu îmanlı gāzilerin elinde yeni bir sirâyet kābiliyeti kazanan İslâm dininin tesirlerine de mâruz bıraktı. Bu yeni din esrarlı bir maya gibi tesir ederek kütlelerin hamuruna yeni bir şekil ve mâhiyet verdi ve onları yeni bir *Osmanlı Milleti* vücûda getirecek şekilde yoğurdu.[1] Bu sâyede, Bizanslı Rumlar ve diğer Balkan milletleri, sâdece isim ve din değiştirerek târih sahnesine yeni bir ırk ve millet hâlinde ve üzerlerine yeni vazîfeler almış olarak çıktılar ve İslâmî bir renk ve cilâ altında eski Bizans'ı ihyâ ve devam ettirdiler. Henüz göçebe hayatının îtiyatlarını muhâfaza eden bir avuç Türk'ün bu büyük târihî oluş içindeki hakîkî rolü, olsa olsa böyle bereketli bir mayanın getiricisi olmaktır. Bu sûretle Osmanlı Devleti, Rûm vezir ve idâreciler tarafından Bizans'ta görülen teşkîlâta göre kurulmuş olduğu gibi, onun kurucusu olmak iddiasında bulunan o bir avuç Türk'ün yeni devletin hamuru içinde

---

[1] Bu hususta en bâriz bir iddia olarak, H. A. Gibbons'un Ragıp Hulusi (Özdem) tarafından Türkçeye *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* nâmı altında tercüme edilmiş olan (İstanbul, 1928) ve bu imparatorluğun kuruluşu ile ilgili türlü meseleleri ortaya atmak bakımından kıymeti bulunan eserini (*The Foundation of the Ottoman Empire*; Oxford, 1916) zikredebiliriz. Filhakîka, bu kitabın birinci faslı "Osman: Târihte yeni bir ırk zuhur ediyor", ikinci faslı da "Orhan: Yeni bir millet teşekkül ediyor ve Garp âlemiyle temâsa geliyor" başlıklarını taşımaktadır. Diğer taraftan, bu eserde aşağıdaki satırların mülhem olduğu ve yukarıda îzahını yaptığımız bir anlayış tarzı, orijinal bir îzah faraziyesi olmak iddiası ile hâkimdir: "Osmanlılara Türk denilmesi ve bunların Avrupa toprağına müstevlî bir unsur gibi gösterilmesi târihî bir hatâdır. Bu hatâ o kadar uzun zaman devam etmiştir ki, Osmanlılar bile bu hatâya düşmüşlerdir, bunlar dâima kendilerini Türklerden ayırt etmişlerdi." (s. 62.) "Dikkate şâyandır ki, Osmanlılar Balkan yarımadasını fethederken Müslüman boyunduruğu altına koydukları milletlerin kanına ve dinine mensup bir müttefikin yardımı olmaksızın hiçbir muhârebe etmemişlerdir." (sf. 151.) "Orhan'ın saltanatının nihâyetinden evvel küçük Söğüt köyünde Osman'ın etrafında toplanmış olan Asyalı sergüzeştçilerin nüvesi yarım milyona varmıştı. Bu, tabiî bir artma olamazdı. Şarktan gelen göçebelerin iltihakı ile de mümkün değildi. *Çünkü Orhan, Asya hinterlandı ile temastan munkatı idi.* Orhan milletini bulunduğu yerlerdeki unsurlardan teşkil etmiştir. *Bunların çoğu Rûm idi.*"

Bu eser münâsebetiyle *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu* hakkında G. Giese tarafından yazılan tenkit makalesi (*Zeitschrift für Semitistik*, bd. II, 2, 1924)'in Türkçe tercümesi: *Türkiyat Mecmuası*, Cilt I. sf. 151-171. Bilhassa Prof. Fuad Köprülü'nün *Les Origines de l'Empire Ottoman* (Paris, 1935) isimli etüdüne bakınız (p. 7-19).

ham malzeme olarak getirdiği hisse de ehemmiyetsizdir. Türkler yalnız yeni bir imparatorluk kurmak için kendilerine lüzumlu devlet adamlarını değil, imparatorluk harplerinde kan dökecek askerleri dahi yerli unsurlar arasından tedârik etmişlerdir.[2]

Demografik âmillerin hesâba katılması zarûreti

Görülüyor ki, ilmî olmak ve îzah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, bu faraziyeler bizi tatmin edebilecek bir ruh ve metotla işlenmiş değillerdir. İlk Osmanlı târihçilerinin îzah tarzlarında olduğu gibi bunlar da Osmanlılarla bütün Türk ve İslâm dünyasının insan kaynakları arasındaki münâsebetleri hesâba katmıyor ve 400 çadırlık bir aşîreti koskoca bir Bizans medeniyeti ile karşı karşıya bırakıyor. Ve bu sûretle, İslâmî bir renk ve cilâ altında devam ettiği farz edilen bu yeni Bizans İmparatorluğu'nda, müthiş bir sirâyet kuvvetini hâiz bir salgın hâlinde Bizans Rumları ve Balkanlı milletleri İslâmlaştırarak yeni bir nizamın hizmetine soktuğu farz edilen ve Türk-İslâm kültürünü ve Türk

---

[2] Bu hususta Prof. Fuad Köprülü'nün, *Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası*'nın birinci cildinde neşredilmiş olan (İstanbul, 1931, sf. 167-313) "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" adlı etüdüne ve bu etütde bilhassa Romanyalı mâruf târihçi N. Iorga'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Bizans'ın bir devamı, onun Müslüman rengine boyanmış bir şekli, bir "Müslüman Roma İmparatorluğu" addeden ve Fâtih Sultan Mehmed'i daha İstanbul'un fethinden evvel, yarı Sırp Bizans İmparatoru Constantin Dragases'den daha Bizanslı olduğunu iddia eden fikirlerinin kaydedildiği 173 ve müteâkip sahifelerine bakınız.
Fikrimizce Osmanlı İmparatorluğu'nda Bizans tesir ve nüfuzu bahis mevzûu olunca unutulmaması lâzım gelen bir hakîkat var ise o da şudur: Bizans İmparatorluğu'nun mukadderatı çok zaman evvel Selçuklu istilâsı ile kat'î olarak taayyün etmiş ve hatta 1453'de vuküa gelecek olan hâdisenin daha 1090'da tahakkuku mümkün gözükmüştü. Osmanlı İmparatorluğu kurulacağı sırada bahsi geçen Bizans İmparatorluğu, Türklere esâsen haraç veren ve asker göndermeğe mecbur olan ve hükümranlığı İstanbul ve civarı ile Selanik'e, Halkidikya yarımadasının bir kısmı, Mora despotluğu, Karadeniz'de Burgaz'ın şimalinde birkaç liman ve Anadolu'da Türk toprakları içinde kalmış olan Alaşehir'den ibâret kalmş olan bir devletti. İstanbul'un bir mahallesi olan Galata'da bile Cenevizler müstakil bir *komün* şeklinde ayrıca idâre edilmekte ve îcabında İstanbul'la harp hâline girebilmekte idiler.

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI TÂRİHİNDE RUMELİ'NİN İSKÂNI İÇİN YAPILAN SÜRGÜNLER MESELESİ

Osmanlı Târihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler Meselesi*

Bir memleketin büyük bir imparatorluk kurmak, hatta sâdece varlığını muhâfaza etmek kudret ve irâdesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve medeniyetlerin istikbali meselesi mevzûubahis olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has *nüfus imkân ve şartlarının* büyük bir ehemmiyet kazanacağı âşikârdır. Nüfus meselesi, hayâtiyetiyle alâkadar olduğu ırk ve medeniyetlerin mukadderatına hâkimdir ve bu îtibârla *târihin belli başlı yapıcılarından* biridir. Asr-ı hâzır milletlerinin bugün cihan içinde işgal ettikleri mevkiler bu milletlerin hâiz oldukları soy hayâtiyet ve nüfus imkânlarıyle mütenâsip bulunduğu gibi; vaktiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da Türk soyunun bereket ve hayâtiyeti büyük bir rol oynamıştır.

Filhakîka, bu ana soyun bereket ve hayâtiyetini münâkaşa etmek imkânı yoktur. Vaktiyle cihanı istilâ ve iskân için Orta Asya'dan hareket eden akınların kudretini kabul etmeden cihan târihini anlamak kābil değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun süratle ve önüne geçilmez tabiî bir hâdise gibi genişlemesi mûcizesini anlamak için de o devirlerde Anadolu'daki nüfus kesâfet ve dinamizminin derecesini, nüfusun memleket içinde dağılış tarzını, yâni *demografik* diyebileceğimiz şart ve imkânları hesâba katmak zarûrîdir. Bütün deliller, Anadolu nüfusunun bu sırada bilhassa Moğol istilâsını müteâkip ve bu istilânın önü sıra buralara gelmiş olan göçebe unsurlarla tevettürü artan ve âdeta işbâ hâline geçmiş olan bir hâlde bulunmakta olduğunu göstermektedir. Filhakîka, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesini bu bakımdan tetkik etmiş olan Prof. Fuad Köprülü ile berâber, bu asırlarda Anadolu'da husûle gelen büyük çapta dinî ve mistik cereyanları ve isyanların zuhurunu büyük bir devletin sosyal ve hukūkî teşkîlâtı içine sıkışmış fazla kesif bedevî unsurların şehirli ve toprağa yerleşmiş çiftçi unsurlar üzerindeki tazyikine ve

---

* *C.H.P. Konferanslar Serisi: Kitap 16*, 1940, ss. 53-72.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHÂCİR İSKÂNI İŞLERİ VE BİR İÇ KOLONİZASYON PLANINA OLAN İHTİYAÇ

Türkiye'de Muhâcir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç*

Târihin insafsız bir tecellîsi, bir kısım ırkdaşlarımızı uzun asırlar boyunca yalnız bir istilâ ordusu veya imparatorluk memuru olarak değil, fakat alınlarının teri ve bereketli nesillerinin kalabalığı ile bir toprak işçisi olarak şenlendirdikleri ve daha düne kadar ikinci bir Türk vatanı hâlinde tuttukları ana baba yurtlarını bırakıp göçmeye mecbur bırakmıştır. *Son yüz, yüz elli senelik Türkiye târihine hâkim olan bu fâcianın enginliği* henüz lâyıkıyle tespit ve tasvir edilmemiş olmakla berâber Türk milletinin hayatına mal olduğu maddî ve mânevî zararlar, kendilerinden şüphe edilmeyecek kadar büyüktür.

Fakat işin asıl hazin olan tarafı "Bozgun" denilen fâciada âilelerinden birkaç ferdini katliâmlar esnasında kaybetmiş veya uzun muhâceret yolunun bir tarafına gömmüş muzdarip ve perîşan muhâcir kāfilelerinin ana vatanda câmi avlularında veya yangın yerlerinde mâruz kaldıkları sefâlet ve sârî hastalıkların sebep olduğu telefâtın korkunç bir şekil almış olmasıdır. Gerçekten, dâimî harp gāileleri içinde bunalmış, idâresiz ve geri bir memlekette başı boş ve yardımsız bırakılan veya cahilâne bir idâre ile fenâ tatbik edilmiş olan bir iskân işi, Türk nüfus ve ekonomisi üzerinde tahrip edici tesirler doğurmuştur.

Bu "bozgun" ve *göç fâcialarının insan zâyiatı ve iktisâdî tahrip bakımından bıraktığı boşluklar yanında, mânevî sâhalarda açtığı yaralar* da daha az ehemmiyetli değildir. Bugün halkımızın pek çoğu, bir iki nesil içinde, birkaç defa göç etmiş bir muhâcir soyunun hicranını kendi ruhunda taşımaktadır: Canlı bir ağaç gibi mevcûdiyetini besleyen bütün ince kökleriyle maddî ve içtimâî muhitine sıkı sıkıya bağlı bulunan insanın ana-baba yurdundan gene tıpkı kökünden sökülen bir ağaç gibi koparılarak başka diyarlara

---

* *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, X/1-4 (1948-49), ss. 204-223. [Bu makale kısmen kısaltılarak ve kısmen eklemeler yapılarak 1950 yılında Cumhuriyet gazetesinde "Maliye ve İktisat" başlığı altında yeniden neşredilmiştir. İlave kısım dipnotta verilmiştir.]

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TOPRAK REFORMLARI VE İÇ KOLONİZASYON MESELESİ

Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi*

Türkiye zirâî ekonomisinin bugünkü tâkatsız hâli; istihsal ve nakil vâsıtalarının kifâyetsizliği, bilgisizlik, iklim şartları ve toprak darlığı gibi teknik, ekonomik veya tabiî sebepler kadar, toprakların temellük ve tasarruf sistemlerindeki uygunsuzluklar ve Ortaçağ artığı geri toprak münâsebetlerinin elverişsizliği ile de alâkalıdır.

Gerçekten, bir memleketin toprak mülkiyeti rejimi ve bu rejimden doğan içtimâî münâsebetler nizamı; sosyal ve politik olduğu kadar ekonomik ve zirâî inkişaflar üzerinde de müessirdir. Arâzinin ona temellük edenler tarafından işletilmesi esasına dayanan işletme şekillerinde, teknik terakkîlerle toprağın ve zirâat usûllerinin ıslâhı gayretlerinin daha fazla olması beklenir.

Bu sûretle, bir toprak reformu ile memleketin bugünkü toprak mülkiyeti nizamını değiştirmek ve dolayısıyle ekonomimizin yapıcı ve yaratıcı kuvvetlerini harekete geçirmek ve köylünün çalışma ritmini ve randımanını arttırmak mümkündür.

Toprak reformlarını lüzumlu kılan bu iktisâdî mülâhazalar yanında sosyal mülâhaza ve dâvâlara da mühim bir yer ayırmak lâzım gelir:

Türkiye gibi büyük bir köylü çoğunluğunun siyâsî egemenliği esasına dayanmak iddiasında bulunan halkçı (demokrat) ve devrimci bir devlet rejimi için, memleketteki toprak münâsebetleri nizamını ve zirâî bünyeyi, devrin zirâî teknik icaplarına olduğu kadar, sosyal adâlet ülkülerine de uygun bir şekilde düzenlemek zarûreti vardır. Demokrasi rejimi anlayış tarzımız inkişaf ettikçe, yalnız endüstri alanında değil, toprak münâsebetleri hususunda da kayıtsız ve şartsız bir tabiî nizama, mutlak mülkiyet haklarının kaygısız bir liberalizmin faziletlerine inanarak devletin seyirci kalmasına imkân bulunmayacaktır.

Bugün dünyanın her tarafında, bilhassa büyük sanâyi mer-

* Yeni Ufuklar, IX/101-102 (Ekim-Kasım 1960), ss. 297-302.